

מלחמה ללא סוף

מלחמת ההתשה הנוכחית של ישראל

מלחמת ההתשה היא איטית, אבל ככל שחולף הזמן היא צוברת הישגים, ואם מתמידים בה מספיק ומוכנים לשלם את המחירים, היא גם משיגה בסופו של דבר את הניצחון. בעת הנוכחית לשני הצדדים יש פוטנציאל לנהל מלחמות התשה, בין מבחירה ובין מכורח, ועל כן יש להכיר את מאפייניה, להבין את יתרונותיה וחסרונותיה ולבחון את ההקשר, כדי להשכיל ולבחור את האסטרטגיה הנכונה לפעול במסגרתה

רס"ן קים בר

רמ"ד פיתוח ידע מערכת במה"ד

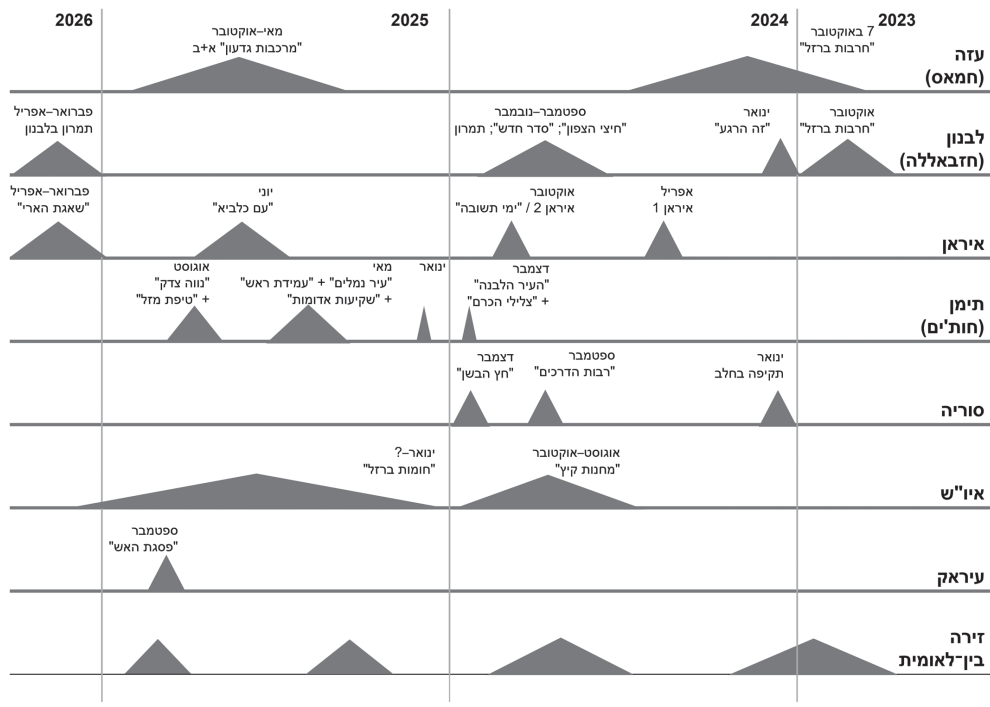
ישראל נמצאת במלחמת ההתשה הארוכה ביותר בתולדותיה. זוהי מלחמה רב־זירתית, אשר במסגרתה מנוהלות במקביל כמה מערכות שונות. המערכה הרציפה והתנוודתית ביותר היא במלחמה מול האויב הפלסטיני, המובלת כיום בעיקרה על ידי חמאס בעזה, אך יכולה בקלות להתפשט למקומות נוספים בהמשך (איו"ש תוססת כבר שנים).¹ המערכות האחרות, שהן לרוב קצרות יותר אך לעיתים עצימות יותר, מנוהלות בזירות אחרות - איראן, לבנון, סוריה, תימן, איו"ש, עיראק, וכן במערכה התודעתית (ראו תרשים). חלק מהמערכות הן מערכות להכרעה,² כמו המלחמה בעזה שצה"ל יצא אליה לאחר 7 באוקטובר, ולא נגמרה עד זמן כתיבת מסמך זה (אפריל 2026), ואילו אחרות נועדו לגרוע יכולות או לדחות את המלחמה הבאה מול אותה החזית. כדי לבחון מדוע המלחמה הנוכחית היא בעלת אופי התשתי ולהסביר את מאפייני המלחמה הנגלים והצפויים, מאמר זה יעסוק קודם כל במהותה של ההתשה ולאחר מכן באופן שבו המלחמה הנוכחית היא מלחמת התשה.

מהי מלחמת התשה?

בשיח יש כמה ביטויים החוזרים על עצמם באשר להתשה, שאינם בהכרח בהירים או אחידים, ולכן אצביע תחילה על ההגדרות שישמשו במאמר זה.

שחיקה (Attrition) מוגדרת בתו"ל הצה"ל כ"פיחות הדרגתי ומתמשך בכושר הלחימה של האויב, הנגרם משימוש במשאביו, ביכולותיו ובכושר הלחימה שלו עד למיצוים, או הנגרם מפגיעה מצטברת ביכולותיו ובכושריו". הכוונה היא בעיקר ליכולות האש ואבדות בנפש ובאמצעים, כלומר שחיקה פיזית.

התשה (Exhaustion) לעומת זאת, מוגדרת כ"שחיקת אוכלוסיית אויב, גיסותיו ומנהיגיו,

באמצעות פגיעות פיזיות ונפשיות מצטברות בהם, עד לשבירת רצונם להילחם.³ כאן כלולים שני מרכיבים - הפיזי והנפשי. מכאן ששחיקה היא דרך ליצור התשה בצד השני, ולכן היא מקרה פרטי של התשה. רוב החוקרים מסכימים עם הגדרות אלה.⁴ יש המבחינים בין שחיקה הנובעת מהמילה הלועזית Attrition, המתייחסת לפגיעה פיזית בעיקרה, ובין המילה הלאיה הנובעת מהמילה הלועזית Exhaustion, שמתמקדת יותר בפן הפסיכולוגי, ואינם מכלילים אותן תחת אותה הקטגוריה, אך אני בוחרת להשתמש בהגדרה המכלילה אותן יחד תחת הכותרת של התשה.⁵ משום כך השימוש במושג שחיקה לרוב מתייחס לפן הצבאי של הלחימה, בעוד השימוש בהתשה אינו מוגבל רק למושגים הצבאיים. ההתשה מושפעת מתשתיות המדינה או הארגון הנוקטים בה, כמו התשתית הכלכלית, הפסיכולוגית, החברתית והטכנולוגית, ומכוונת אליהן.⁶

השחיקה נועדה להביא לניצחון בצורה הדרגתית.⁷ הדרגתיות ואיטיות זו אינה נובעת מהססנות או רפיון, אלא מהחלטה ואסטרטגיית פעולה מכוונת.⁸ ולא רק המצביא, אלא גם המדינאי, שניהם מבקשים להגיע לתוצאה הצבאית בהדרגה, באופן שעולה על קצב יכולתו של האויב להשלים את אבדותיו.⁹

החוקרים העוסקים בתחום חלוקים באשר למהותה של ההתשה - האם היא שיטה או תפוקה, האם היא תופעה קיימת או רעיון מוביל? עמוס פוקס למשל, טוען כי התשה היא תופעה של המלחמה המודרנית, שמצב הלחימה כולל הרס גבוה, כשהניצחון מושג באמצעות "שחיקת משאבי האויב לאורך זמן".¹⁰ היא יכולה לבוא בשתי תצורות - כשיטה בפני עצמה, או כשלב מקדים לתמרון למשל, כפי שהיה עם מדינות ההסכמה וגרמניה בהתאמה במלחמת העולם הראשונה.¹¹

הבריטים והצרפתים התבססו על תוכנית תלת־שלבית שכללה שחיקה והתשה, התקפה מכרעת ולבסוף הכרעה.¹² הגרמנים לעומת זאת הדגישו את התמרון ולאחר מכן הכרעה. יש מי שמציעים לזנוח את מושג ההתשה, ולהשתמש בשפה של תפוקות בלבד. במקום שחיקה יש לומר "השמדה", שהיא התוצאה של שחיקה, ולהתמקד בצמצום היכולת של האויב להילחם; דחיקה, שהיא התוצר של תמרון, אשר עיקרו כניעת האויב או השמדתו; הפחתה או צמצום שהיא תוצר של פגיעה בחושי האויב; ובלבול, שהוא התוצאה של החדרת מידע כוזב לאויב, כאשר התוצאה הרצויה בסופו של דבר הוא השיבוש המערכתי.¹³ הרעיון הוא לנקוט בשיטה המשלבת את כל מנגנוני ההבסה הללו גם יחד, כדי להביא לתוצאה הסופית שלעיל.¹⁴ השחיקה לעיתים מוגדרת גם על ידי הנגדתה - מה היא לא. היא לא תמרון, היא לא השמדה.¹⁵ תומכי גישת התמרון מאמינים כי מלחמה מהירה תאפשר לחזור לחיי היום־יום הרגילים במהירות, למזער את האבדות בנפש ולהפחית סיכוי להתערבות מעצמות. אפשר לראות כי אין הגדרה אחת ברורה של התשה המוסכמת על כלל החוקרים, אלא קיימים מאפיינים שונים המרכיבים אותה. במסמך זה אני מתייחסת להתשה כשילוב של שני המרכיבים - השחיקה הפיזית של היכולות וההלאה הנפשית של הצבא והעורף. שני אלה יחד, בתמהילים משתנים, מובילים בסופו של דבר להתשה של הצד השני ולפגיעה ברצון שלו להמשיך להילחם, ולפיכך לסיום המלחמה ביוזמה של האויב.

מאפיינים של מלחמת התשה

מוטיב הזמן הוא המאפיין המובהק ביותר, וחוזר בכתבתם של רוב החוקרים העוסקים בתחום.¹⁶ ההתשה (ולא השחיקה, כי זו יכולה להיות מהירה יותר) חייבת להיות לאורך זמן, מאחר שממד זה מוביל להלאה הנדונה מעלה. במלחמת התשה יש חשיבות גדולה למרכיב הפסיכולוגי מאחר שבסופו של דבר הוא השובר את רוח העם או המנהיגים ומוביל לשינוי המציאות האסטרטגית.¹⁷ גם אם המרכיב הפסיכולוגי נובע מהשחיקה הרבה בכוחות ובאמצעים המובילים לכך שהאויב "ירים ידיים" וגם אם הוא נובע מפעולות תודעה או אחרות, הוא זה שמוביל בסופו של דבר לכך שהאויב מתייאש ומפסיק להילחם.

תומאס נילי מונה כמה היבטים שאפשר לזהות באמצעותם כי מדובר במלחמת התשה ולא בסוג אחר של מלחמה: האלימות היא אקראית ויכולה להגיע מכל מקום, בכל זמן וללא היגיון מסדר יחיד; היא במידה רבה אנונימית - האויב נעלם לרוב לפני שהנוק נעשה ואין קרבות "פנים מול פנים"; יש פחות נפגעים מקרב עצים.¹⁸

מיכאל וייסמן מוסיף על כך את הקושי בלחימה בשדה הקרב האורבני, המשלב לחימה רב־ממדית (אורך, רוחב, גובה, עומק) איומי אזור "אפור" ומאבק על הנרטיב התקשורתי.¹⁹ אופי רב־ממדי זה בא לידי ביטוי, לפי אבי קובר, גם בעובדה שהלחימה כוללת היבטים כלכליים, טכנולוגיים, חברתיים, ואחרים, וכן שהיא משקפת לרוב תהליך של מעבר משדה הקרב אל העורף (בצורות שונות).²⁰ לשדה הקרב כבר אין רק גבולות פיזיים, אלא מרחב גדול יותר, שחי גם בעולמות ההשפעה והנרטיב. לפיכך כדי להתיש את האויב צריך גם לשחוק את הרעיונות שלו, וזוהי מלחמת השפעה. הטכנולוגיה גם היא מקבלת משנה חשיבות, הלחימה מאופיינת מאסימטריה מובנית והממד האזרחי, של שני הצדדים, נוכח באופן ניכר.²¹

הצדדים לא נמדדים על סמך יחסי הכוחות (בעיקר הצבאיים) ביניהם, אלא על ידי היכולות שלהם,²² אשר עולות על אלה של האויב.²³ זה דומה לאופן שבו צה"ל מצליח לעמוד במלחמות התשה ממושכות, לנוכח מוכנותו, עליונותו (או שליטתו המבצעית / חופש פעולתו) בממדים השונים, והפעלה נכונה של הכוח והאמצעים. לצד זאת, גם לאופן הלחימה של הצד השני יש עניין בדבר. במלחמת התשה מול הפלסטינים למשל, שני הצדדים מנהלים את המשאבים שלהם באופן המוביל, גם אם לא בכוונת מכוון, למלחמה ממושכת.

בעת הנוכחית, הלחימה היא יום-יומית ומתמשכת, וכך למרות הירידה בשיעור האבדות, השחיקה לאורך זמן יכולה להיות הרסנית יותר.²⁴ זו הסיבה שכל התשה של היריב היא גם התשה עצמית ולכן על הנוקט אסטרטגית ההתשה להביא זאת בחשבון.²⁵ לצד זאת, יש גם הבדל בין מלחמת התשה מבחירה או כזו שנכנסים אליה בליט ברירה, בהובלת האויב. יש לכך השפעה על כל ההיבטים הנוגעים ללחימה, החל מבניין הכוח וכלה בהפעלתו. היערכות למלחמה ממושכת מסוג מלחמת התשה דורשת הגדרת מטרות ברורות ארוכות טווח, אסטרטגיה מתאימה לאורך זמן, ארגון צבאי מתאים, תעשייה חזקה, והחשוב ביותר - אורך נשימה מאפשר בכוח אדם ואמצעים.²⁶ נוסף על כך נדרש חוסן של החברה ותמיכה ציבורית רחבה, שנוטה לקרוס כשמלחמה קונוונציונלית הופכת למלחמה התשתית ממושכת, כפי שניתן היה לראות בכל המלחמות המתמשכות של ישראל.²⁷

רוב החוקרים נותנים את אותו מנעד של דוגמאות כדי להסביר מהי מלחמת ההתשה, החל ממלחמת האזרחים בארצות הברית, שבה הדרום החזיק מעמד שנים רבות למרות נחיתות במשאבים, מלחמת העולם הראשונה, בין מדינות ההסכמה ומעצמות המרכז, מלחמות שארצות הברית נלחמה בהן מעבר לים (קוראה, וייטנאם), גם מלחמת רוסיה-אוקראינה נחשבת עד כה למלחמת התשה, כאשר שני הצדדים מנסים לשבור את כוח הרצון של הצד השני באמצעות שילוב של הרג, הרס ותמרון.²⁸ אחד המאפיינים הבולטים במקרים רבים הוא גבול בין המדינות, שדרכו מתנהלת מלחמת התשה יעילה. זה לא נכון בכל המקרים (מלחמות "שליחות" אמריקניות למשל) אבל אז למי שאוחז בקרקע יש יתרון מובהק (מלחמת קוראה, שהאמריקנים הצליחו לסייע לקוראה הדרומית רק כי היה להם "עקב בקרקע" בווייטנאם, ששם הם הפסידו במלחמה).

בישראל, מלחמת ההתשה בין 1967-1970 היא הדוגמה הבולטת ביותר. הבדלי התפיסות בין ישראל למצרים מסבירים את רעיון ההתשה בצורה הטובה ביותר - בעוד בישראל נחשבה ההתשה כ"יום האחרון של מלחמת ששת הימים", כלומר שימור ההישג לאורך זמן (מה שהיום מכנים "אכיפה", בלבנון למשל) עבור המצרים, ממש כמו עבור חמאס, היא נתפסה כ"יום הראשון של המלחמה הבאה".²⁹ מטרתה של מצרים הייתה למנוע קיפאון של הסטטוס קוו ולשבור את הביטחון הישראלי בסיני, בעוד ישראל ניסתה למוטט את משטרו של נאצר באמצעות הפעלת לחץ צבאי ופסיכולוגי.³⁰ במצרים הבינו את המשוואה האכזרית: אם למצרים יהרגו חמישים אלף איש, הם יוכלו להמשיך לתפקד, אבל אם לישראל יהרגו עשרת אלפים, היא תוכרע תחת הלחץ. במסמך שנכתב לפני 7 באוקטובר, אך תקף גם לימינו, משווה דב תמרי את ההתנהלות הזו להתנהלות של ישראל מול עזה - ישראל פועלת בפרדיגמה של שמירת הסטטוס-קוו, שבפועל פירושו להילחם ואז לא לעשות כלום (המודל העכשווי הוא להילחם ואז לאכוף בצורה מבוקרת).

במשך השנים סירבה ישראל ליוזמות מדיניות בעיתות שקט, וביתר שאת בעיתות מלחמה, כדי לא להיראות חלשה.³¹

במלחמות ממושכות קולות המתנגדים למלחמה מתחזקים עם הזמן, וזהו האתגר הגדול ביותר של הדמוקרטיה, הרגישות לקורבנות, שהופכת אותן לפגיעות יותר לאסטרטגיות שחיקה.³² הדבר בא לידי ביטוי בייחוד בעידן המודרני ובסוג המלחמה "מלחמה פוסט-הרואית", כפי שמכנה אותה החוקר אדוארד לוטוואק, שבמסגרתה אסור להיחרג (רגישות גבוהה לאבדות) ומנגד אסור להרוג, בעיקר אזרחים.³³ החולשות המזוהות של ישראל - מדינה קטנה, משאבים מוגבלים, רגישות מוגברת לאבדות, סבלנות קצרה של החברה ומחלוקת פנימית בסוגיות של מלחמה ושלום - מובילות את האויב להעדיף את אסטרטגיית ההתשה.³⁴ במקרים רבים בקרה מדינית הדוקה מגבילה את חופש הפעולה של הצבא בשל כך.³⁵

למה לבחור בהתשה?

הבחירה בין אופני הלחימה השונים נגזרת ממטרות המלחמה של המדינה או הארגון, מצב שדה הקרב והיכולות העומדות בפניו. ההתשה עשויה לקרות מעצמה, לרוב במצב של קיפאון, שבו נוצרת סימטריה מסוימת בין הצדדים, כאשר לצד אחד יש את היתרון של יכולת ההרס (באמצעים טכנולוגיים ואחרים) ואילו לשני יכולת סבילות לאבדות ולמחירים נוספים.³⁶

אבל ניתן גם לבחור בה באופן מכוון. ההתשה היא דרך להרוויח זמן להיערכות ולשיפור המאון ושני הצדדים יכולים לנקוט בה, הגם שבאופן מסורתי היא יוחסה לצד החלש.³⁷ היתרון של החלש הוא יכולתו לצמצם את החיסרון היחסי שלו מול האויב באמצעות נקיטה בשחיקה, מאחר שהוא מבין שלא יצליח לנצח בהשמדה רגילה.³⁸ כך הוא מנצל את היתרון שמקנה לו ממד הזמן, ומאפשר לו להיערך ולבנות את הכוח בו בזמן. השחיקה משמשת גם כדי להשיג יעדים מדיניים בעלי חשיבות.³⁹ לחלש יש תקווה לצבור בהדרגה מסה מכרעת של הישגים מדיניים כדי להשיג את ההכרעה הרצויה.⁴⁰ זו הסיבה שפעמים רבות צדדים חלשים מבחינה צבאית מצליחים לסיים עימותים כאשר ידם על העליונה מבחינה מדינית, וההישגים איתם יצאו למלחמה הושגו באופן מלא או חלקי.⁴¹ כך למשל ניתן לראות במלחמה בחמאס, כי למרות העדיפות הברורה בכוח הצבאי של צה"ל, המנגנון המשומן של חמאס רבתי (ולא רק ברצועת עזה) מוביל להישגים מדיניים בולטים (למשל בידודה הבין-לאומי של ישראל, דעת קהל שלילית, הכרה של תשע מדינות חדשות ב"פלסטין" במהלך המלחמה) ועוד היד נטויה. כמו כן מלחמת ההתשה מאפשרת לשמר את המאבק של החלש בתודעה הציבורית והעולמית - בדיוק כמו שרואים אצל חמאס - ולא פחות חשוב מזה, לשמר זאת בתודעה של אוכלוסיית הבית שלו. אם ממשיכים להיאבק, גם כשסופגים אבדות קשות, פירוש הדבר שיש התקדמות.

התכליות של ההתשה רבות, ואפשר לראות דוגמאות לאורך כל שנות קיומה של ישראל. הראשונה היא "הוצאת הקיסור" בדרכים של אלימות וטרור. כך למשל בתקופת הטרור מעזה בשנותיה הראשונות של ישראל, 1953-1956, התכלית המדינית של מצרים הייתה לאפשר לטרוריסטים לפגוע בישראל כדרך לשחרר את הלחץ על ההנהגה.⁴² כך גם במידה רבה הטרור מירדן וסוריה בשנים 1967-1970, שסייעו לשמר את המוניטין הרדיקלי של המשטר.⁴³ זהו מאפיין גם של חמאס, אבל המובילה הבולטת של הנושא היא איראן, המפעילה את שלוחותיה

כדי להראות שהיא עומדת מאחורי רעיון ההשמדה. תכלית נוספת היא שיבוש מגמת ההסדרים של ישראל עם מדינות המערב, שהחלה להופיע אחרי 1973, וניתן להוסיף גם את המלחמה הנוכחית לרשימה, כאשר חמאס ניסתה (והצליחה) לשבש את המהלכים מול מדינות ערב ומדינות מוסלמיות נוספות.⁴⁴

כיצד מתישים?

יש צורות שונות להתיש: הגנתית - האויב שוחק לבד את הכוחות שלו בניסיונותיו לשבור את מערכי ההגנה של המגן; מצור או סגר - האויב מנסה לפרוץ את המעגל סביבו ללא הצלחה, בדומה במידת מה להיגיון ההגנתי, רק בשטח האויב ולא בשטח כוחותינו; פגיעה פריפריאלית - שחיקה של כוחות או נכסים לא ישירים (לדוגמה: פגיעה בחזבאללה כדי להחליש את איראן); פעולות מזדמנות ופעולה צבאית עצימה שההיגיון שלה הוא התשתי.⁴⁵ אלכס ורשנין טוען כי מלחמת שחיקה מוצלחת נמשכת לפחות שנתיים שבהן בשלב הראשון מתבסס היוזם על הגנה, בדגש על ביצורים ובניין כוח בעורף, ובשלב השני תוקף, כשהתנאים מתייצבים האויב נשחק (כוחות, תעשייה, אמצעים) והיוזם נמצא בנקודת יתרון.⁴⁶

כדי לנצח במלחמת התשה נדרשות שתי יכולות עיקריות: סבלנות, שניתן לכנותה גם עמידות או חוסן ("קיר הברזל"), וההסלמה.⁴⁷ יש ליצור הסלמה מבוקרת על ידי הצד הכחול כדי לכפות על האויב את כללי המשחק שלו.⁴⁸ לאויב נוח שהמלחמה ההתשתית מתנהלת בקצב שלו, וההסלמה יכולה להוביל לשחיקה מהירה יותר של הצד השני בתנאים שלא נוחים לו. אך זה אינו סותר את העובדה שצריכים להיות הישגים ברורים בקצה - בדגש על שלילת הישג מדיני מהאויב, כדי שיבין שההתשה לא משתלמת. לבסוף יש את מרכיב ההשפלה - בלחמה מול הערבים, ומול הפלסטינים כמקרה פרטי, יש חשיבות לסוגיות של כבוד ומעמד, כאשר פגיעה בהנהגה נחשבת משפילה במיוחד ויכולה לסייע בהכרעה זמנית.⁴⁹

דמוקרטיה במבחן ההתשה

מדינה דמוקרטית היא מערכת פוליטית המבוססת על ריבונות העם, הממומשת דרך בחירות חופשיות ושלטון הרוב, אך היא שואפת להיות הרבה מעבר למנגנון טכני בלבד. לצד הקפדה על שלטון החוק והפרדת רשויות, מדינה כזו מעודדת סביבה של יצרנות, קדמה והתפתחות מתמדת של אזרחיה, מתוך תפיסה שהחופש הפוליטי הוא המנוע המרכזי לחדשנות ולשגשוג. בדגם זה המדינה אינה רק מנהלת את הקיים, אלא משקיעה בהון האנושי ובטיפוח יכולות הפרט, מתוך אמונה שהתקדמות חברתית וטכנולוגית נובעת מהיכולת של אנשים לחשוב, ליצור ולהתפתח ללא מגבלות שרירותיות. דווקא בשל מאפיינים אלה, שהם נקודות החוזק של הדמוקרטיה, גורמים למדינות להעדיף מלחמות קצרות.

ישראל תעדיף ככלל מלחמות קצרות, לא רק בשל היותה דמוקרטית, אלא בשל המאפיינים הנוספים המאתגרים אותה: אורך הנשימה של הצבא והעורף, היכולת לנהל כלכלה ושגרת חיים ודעות חלוקות בתוך המדינה על הכרחיותה של המלחמה מלכתחילה. למרות זאת, מלחמת התשה היא בלתי נמנעת - מאחר שהאויבים של ישראל הם אויבים המונעים מאידאולוגיה דתית קיצונית, וייכנע רק בעקבות השמדה פיזית, ומאחר שהמדינות הדמוקרטיות נוטות להילחם תחת

חוקי הדין הבין-לאומי, ולכן בעיקר מפוצצות בניינים ריקים ולא הורגות הרבה מאוד אנשים, המלחמה המתמשכת לא יכולה להסתיים. כדי לשבור את הקיפאון, ישראל צריכה להתחיל להכתיב את התנאים, ולא מדינות שאין להן עניין בדבר, ובטח שלא האויב.⁵⁰ בניגוד לתחזיות של אדריכלי הביטחון בישראל, שגרסו כי לישראל יכולת מוגבלת לעמוד במלחמת התשה ממושכת ולספוג נפגעים ונזקים לכלכלה, החברה הישראלית הפגינה כושר עמידה גבוה יחסית, והדבר ניכר גם במלחמה הנוכחית. אזרחים יכולים לגלות עמידות בעיקר על בסיס אידאולוגיה ואמונה בצדקת המלחמה וגם משום שאין להם ברירה, או שהם פשוט התרגלו למצב.⁵¹ ככל שהאיום גדול יותר (קיומי), או שהמלחמה נכפית על ישראל - כך יש לאזרחים סבלנות רבה יותר לנושא.⁵² הדבר נכון גם למקרים שבהם העימות רחוק ממרכזי אוכלוסייה או שהעצימות "חלשה" יחסית ומאפשרת לנהל שגרה.⁵³ כיום אין כמעט מלחמות שלא כוללות את העורף, וגם במלחמה הנוכחית, שהחלה כמלחמת "חרבות ברזל" על כל התפתחויותיה, ניתן להתווכח אם בשלב הנוכחי (אפריל 2024) היא באמת נמצאת רחוק ממרכזי אוכלוסיין, כאשר יישובי הגדר רואים את האויב בעין, אבל ייתכן שכל עוד הם לא חשים את נחת זרועו, הם משמרים סבלנות יחסית למצב.

התשה נוסח ישראל: מדוע המלחמה הנוכחית היא מלחמת התשה?

המלחמה הנוכחית היא רב-זירתית מורכבת, במסגרתה התרחשו מבצעים ומערכות שונות באזרחים משתנים. החל מ-7 באוקטובר פועלים האויבים בזירות השונות בעצימות משתנה ובאמצעים שונים וישראל מגיבה לכך. לעיתים ישראל יוזמת הפתעה, ולפיכך גם היוזמה מתרחשת רק לאחר שזירה "נפתחת", למשל המלחמה הנוכחית מול איראן ("שאגת הארי") התחילה עם מטח הטילים הראשון מאיראן באפריל 2024. מבחינת הזירות השונות אפשר להסיק כי רובן לא סגורות והן מתמשכות באופן רציף החל מ-7 באוקטובר, הגם שיש הפסקות קצרות לעיתים בין מערכה למערכה.

חלק מהמערכות לא התחילו ב-7 באוקטובר. הלחימה מול חמאס וגא"פ בעזה התחילה כשחמאס עלתה לשלטון (ויש שיאמרו עם עליית הלאומיות הפלסטינית) ומאז המשיכה ב"סבבים". באיו"ש יש פעילות מתמשכת, אשר מכונה בט"ש, אבל בפועל היא מערכה התשתית במאפייניה. חזבאללה שמר על אש נמוכה מאז מלחמת לבנון השנייה, אך בנה את כוחו לקראת המערכה הבאה, ואיראן מממנת את הטרור במזרח התיכון מאז שנות ה-80 של המאה ה-20. עם זאת, מלחמות התשתיות עד כה ניתן היה לראות בעיקר בעזה. הייחודיות היא שמאז 7 באוקטובר יש זירות רבות העונות על הקטגוריה של מלחמת התשה.

ראינו כי ניתן להבחין בהתשה בכמה קטגוריות: בין פגיעה פיזית לנפשית, השימוש בה על ידי החלש או החזק, הבחירה בה כאסטרטגיה או ההיקלעות לתוכה וכן נוכחותה ברמה המדינית, כרעיון, או ברמה הצבאית, כפרקטיקה. קטגוריות אלו באות לידי ביטוי גם במלחמה הנוכחית. ההתייחסות במאמר זה היא כאמור להתשה כשילוב של פגיעה פיזית ונפשית, אך הצדדים הבוחרים בה משתמשים בהיבטים אלו במינונים שונים. צה"ל נוקט יותר בהתשה הפיזית של האויב ואילו אויביו פועלים במישור הנפשי באופן עצים יותר, ורעיון הטרור והשלטת הייאוש והפחד, בעיקר על האזרחים בישראל ועל שותפותיה בעולם, ניכר בשיטת הפעולה שלהם.

ישראל נתפסת כגורם החזק במשוואה הצבאית ולכן לא תבחר להיות במלחמה ממושכת. תפיסת הביטחון הישראלית עוד מימי בן-גוריון עוסקת במלחמות קצרות - הנובעות ממנעד האיומים, מאורך הנשימה ומהיכולת של דמוקרטיה לנהל מלחמות ארוכות.⁵⁴ עם זאת לעיתים האויב, שאנו רואים בו חלש מאיתנו, מכתוב מלחמה ארוכה. במלחמה הנוכחית אפשר לראות תופעה שונה. הפעם נדמה ששני הצדדים בוחרים במלחמת התשה. האויב בוחר בה כי היא הדרך הטובה ביותר להשיג יעדים מול ישראל במהלך הזמן. שחיקת היכולות והמעמד של ישראל בעולם תורמים למטרותיו ארוכות הטווח ולרצון להשיג את היעד הסופי של השמדת ישראל וייסוד הח'ליפות האסלאמית. מנגד, אפשר לחשוב שישראל נקלעת למלחמת התשה בעל כורחה, ובפועל נראה שהיא גם בוחרת בכך. קשה לומר מדוע, וקשה לבחון זאת באופן שקוף, מאחר שמטרות המלחמה האמיתיות מסווגות, אך מתוך מה שפורסם בתקשורת, ומתוך האסטרטגיה הנגלית דרך פעולותיה של המדינה (ולא בהכרח של צה"ל), נראה שיש כוונה לנהל מלחמה ממושכת, ללא נקודת סיום ברורה.

מלחמת ההתשה מצד האויב

לאויב כמערכת ולכל אויב בנפרד יש כאמור עניין להתיש את ישראל. גם אם הוא חלש ממנה צבאית, כמו חמאס או החות'ים, מאתגר אותה ביכולותיו, כמו חזבאללה, או בעל יתרונות במרכיבים מסוימים כמו איראן, מאפייניה הדמוקרטיים של ישראל הופכים אותה מטרה קלה להטרדה. כיצד זה נראה בפועל?

האויב משמר את ישראל על "אש קטנה" - גם בשל היעדר יכולת לייצר יתרון (חמאס) וגם מתוך אסטרטגיה ברורה (איראן, חזבאללה). זה בא לידי ביטוי למשל במטחים עיתיים בעצימות משתנה לעבר העורף הישראלי, לחימה קרקעית היכן שצה"ל נמצא כדי לייצר שחיקת סד"כ ואפילו איומים פומביים המייצרים לחץ פסיכולוגי. ניכר שזה יוצר "עייפות החומר" בכל הרבדים - משרתי המילואים, המשפחות, מערכת הביטחון - שהמדינה לא מספקת להם בשלב זה מענה.

התשת העורף כאסטרטגיה - האויב מבין שהעורף האזרחי הוא נקודת החולשה של ישראל. העורף לא יכול להחזיק מעמד לאורך זמן תחת איום טילים מתמיד, או איום פלישה בגבולות. האנשים יצביעו ברגליים. ישובים רבים בגבולות (בעיקר בצפון, שם אין רצועת הגנה מספקת וכוחות רצ'ואן עדיין בכשירות) עדיין שוממים, השחיקה ניכרת במשק, בירידה בצריכה ועוד.

היערכות למתקפות רחבות יותר - האויב מנצל את הזמן שיש לו להיערך מחדש. חמאס בעזה שיקם כמעט לחלוטין את הסד"כ, הוא בונה יכולות לקראת הסבב הבא ונערך לתוכנית תקיפה קרקעית כאילו לא חלפו שנתיים של לחימה. חזבאללה מייצר יכולת אש שהופכת את החיים ב"עוטף צפון" למסוכנים במיוחד, למרות הנוכחות הפיזית של צה"ל במרחב. איראן משחררת כלים פקוקים, מייצרת בקצב גובר, מקבלת תספוקת ממדינות בעלות ברית, ומפעילה את השלוחים שעוד נשארו בכשירות (חזבאללה, חות'ים, עיראקים ועוד).

מתקפות בזירה הבינלאומית ושימור התודעה של ישראל התוקפנית - המלחמה בעזה היא כמובן המרכזית בהיבט זה, אך גם "שאגת הארי" זוכה לביקורת, ולמעט ארצות הברית (ותמיכה מורלית של כמה מדינות ידידות של ישראל), אין שיתוף פעולה רחב, ואף יש מי שמאשימים את ישראל שהיא גוררת את העולם למלחמה נוספת (טורקיה, מדינות אירופיות).

שיקום האויב על ידי ישראל - בעזה יש מקרה ייחודי נוסף. ישראל דה־פקטו שוחקת לעצמה את המשאבים בכך שהיא מסייעת לאויב להשתקם. זהו באמת מקרה ייחודי של אויב שהצליח להביא מדינה שבה הוא נלחם למצב שלא היה כמותו מעולם. השחיקה היא בעיקר כלכלית, אבל גם פיזית - בשל הכוחות הנדרשים לאבטחת הסחורות הנכנסות והיוצאות והעיסוק בגורמים הבין־לאומיים הנמצאים שם ותכליתם להשחיר את ישראל בעולם.

השגת היעדים על ידי אי כניעה ופעולה במרחבים שאינם עומדים בדין הבין־לאומי - בניגוד לישראל, שבחרת אך גם נאלצת לפעול לפי חוקי הדין הבין־לאומי, מדינות האויב אינן כפופות לאילוצים מסוג זה. זו הסיבה שאיראן למשל יכולה לירות לעבר מדינות שכנות ללא הבחנה בלי לספוג גינוי אחד באו"ם, או לסגור את מצרי הורמוז ולהציב דרישות דרקוניות לפיצויים ולשליטה במרחב, למרות המכות הקשות שספגה במהלך המלחמה. ככלל איראן היא דוגמה טובה לאסטרטגית התשה: בעוד ברמה הצבאית ההישגים של ישראל מרשימים, איראן מכתיבה בפועל את אופן סיום המלחמה באמצעות כמה פעולות פשוטות ובכללם סירובה לדרישות של ארצות הברית וישראל. כך היא עוד עלולה לצאת כשידה על העליונה.

מלחמת ההתשה מצד ישראל

גם ישראל בוחרת דה־פקטו במלחמת ההתשה, בשתי חזיתות לפחות - עזה ולבנון - וייתכן שהיא תיגרר לחזית מתמשכת שלישית - איראן (נכון לכתובת מסמך זה, אפריל 2026, המלחמה נמשכת כבר חודש ושבע ולא נראה שיש כיוונים להכרעה או להתקדמות המשא ומתן). זו אינה מטרה מוצהרת, אך ניתן להסיק זאת אם בוחנים את היעדים שהוגדרו למלחמה בשתי נקודות זמן.⁵⁵ היעדים, באופן שבו הם מנוסחים ומוצגים, הם יעדים כמעט בלתי ניתנים להשגה במערכה צבאית בלבד (ויש שיטילו יכולת להשיגם גם במערכה מדינית). זה נובע מכך שהפעלת הכוח הצבאית, שכרגע היא עיקר המאמץ, לא יכולה להשיג אותם לבדה, בעיקר משום שהיא פועלת בהתאם לחוקי הלחימה ה"מערביים" המחייבים אותה למאפייני לחימה מסוימים, המקשים על הפעלת אלימות חסרת רסן, ומשום כך כופים עליה מלחמה איטית ומדויקת יותר מלכתחילה.

לצד זאת, יש התערבות חיצונית רבה בנעשה במלחמה, הן על ידי בעלת הברית החשובה ביותר, ארצות הברית, הן על ידי מדינות אחרות, שחלקן מסייעות לישראל באופן כזה או אחר, וחלקן עוינות ומשבשות את פעולותיה. כמו כן אפשר לשמוע התבטאויות בכירים בישראל עצמה, מדרג מדיני ומטה, המסבירים כי המלחמה עתידה להיות ארוכה - עד השגת היעדים, ככל הנראה בשל המאפיינים הללו. מאחר שמלחמה ממושכת כפשט אינה מטרה מוצהרת - הצבא נלחם בפועל כאילו מדובר במערכה קצרה להכרעה, כאשר עליו להיערך ולבנות את הכוח למערכה ארוכה להתשה.

באוקטובר 2023, בתחילת המלחמה בעזה (בלבד) הוגדרו ארבעה יעדים: מיטוט שלטון חמאס והשמדת יכולתו הצבאית; הסרת איום הטרור מהרצועה על ישראל; מאמץ מרבי לפתרון סוגיית בני הערובה; הגנה על גבולות המדינה ואזרחיה.⁵⁶ במהלך ספטמבר 2024 עדכן הקבינט את מטרות המלחמה כך שיכללו גם את השבת תושבי הצפון לביתם.⁵⁷ בסוף שנת 2025 תיקף ראש הממשלה את המטרות לעזה והגדיר את חמשת היעדים הראשיים:⁵⁸ פירוק חמאס מנשקה; השבת כלל החטופים החיים והחללים; פירוז הרצועה; שליטה ביטחונית ישראלית ברצועת עזה;

ממשל אזרחי חלופי שאינו חמאס ואינו הרשות הפלסטינית.⁵⁹

אם נבחן רק את תיקוף היעדים באוקטובר 2024, נראה כי בעוד אחד מהם הושג בהתערבות אמריקנית ניכרת (חטופים), ואילו השני הושג חלקית (שליטה ביטחונית ישראלית ברצועה), שלושת היעדים האחרים אינם בני ביצוע. אי אפשר לפרק את חמאס מנשקה, ולפיכך אי אפשר להגיע לפירוז של הרצועה (במקרה הטוב אפשר ליצור אזור חיץ), וכמובן שאי אפשר להחליף שם את השלטון, מאחר שישראל לא תאשר כניסה של הרש"פ, ואף אחד אחר לא מוכן להיכנס למקום הזה.

מטרות המבצעים בלבנון לא הוגדרו לאומית (למעט היבט החזרת התושבים לביתם), וכך גם מטרות הלחימה בחות'ים,⁶⁰ אבל מטרת מבצע "שאגת הארי" הוגדרה כהסרת האיום מהמשטר האיראני. ההיסטוריה מלמדת שהפלת משטרים לא נעשית באמצעות כוח צבאי בלבד, בייחוד כשהכוח הצבאי המנסה להפיל את שלטון האויב מרוסן ופועל בחסות החוקים והנורמות הדמוקרטיות. כדי להצליח להפיל משטר צריך לפעול באופן מדיני בצורה אגרסיבית ולצד זאת להשתמש בתחבולות ולהפעיל אמצעים נוספים, גלויים וחשאיים, כדי לערער את היציבות מבפנים ומבחוץ על ידי מדינות נוספות. עד שלא ינקטו מהלכים מסוג זה אפשר להעריך כי היכולת להכריע את איראן נמוכה, והמשטר בתצורה החדשה יישאר על כנו והסבב הבא יגיע. יש לזכור כי רעיון "אי הפסד כניצחון" אינו חדש. הוא משמש את העזתים שנים רבות, ויש להניח שגם איראן תתהדר בהצלחתה לשרוד את המתקפה האמריקנית-ישראלית המשולבת, ואף תעצים את כוחה במרחב לאחר מכן.

האסטרטגיה הנגלית של ישראל כרגע היא התמשכות המלחמה עד לנקודת ההחלטה, שכל הנראה תגיע או בהתערבות חיצונית או בשל שחיקה עצמית של המלאים והיכולת להמשיך להילחם. יש כמה כיוונים שניתן לשקול כדי להתמודד עם זה, כמו למשל בניין כוח מהיר (אם דרך ייצור עצמאי או אם דרך עסקאות אמל"ח), שיתופי פעולה חדשים בהתקפה, כדי לאפשר את התמשכותה של המלחמה עד להשגת היעדים, או להחיש את סופה על ידי מהלכים שוברי שוויון, אך ראוי להעמיק בכך בבירור נוסף שאינו חלק ממסמך זה.

סיכום

משפט המיוחס למרטין לותר קינג הבן, שלחם למען זכויות האדם בארצות הברית, מבטא יפה את הרעיון של מלחמת ההתשה: "אם אתה לא יכול לעוף - רוץ, אם אתה לא יכול לרוץ - לך, אם אתה לא יכול ללכת - זחל, אבל מה שלא תעשה, אתה חייב להמשיך לנוע קדימה". מלחמת ההתשה היא תנועה מתמשכת קדימה. היא איטית, לעיתים בזחילה, אבל ככל שחולף הזמן היא צוברת הישגים, ואם מתמידים בה מספיק ומוכנים לשלם את המחירים, היא גם משיגה בסופו של דבר את הניצחון. האויב מבין ומנצל זאת, ולכן הוא דוגל במלחמות ממושכות, ואילו ישראל ספק נגררת ספק משתמשת במלחמת ההתשה לטובת מטרות עלומות. בעת הנוכחית לשני הצדדים יש פוטנציאל לנהל מלחמות התשה, בין מבחירה ובין מכורח, ועל כן יש להכיר את מאפייניה, להבין את יתרונותיה וחסרונותיה ולבחון את ההקשר, כדי להשכיל ולבחור את האסטרטגיה הנכונה לפעול במסגרתה.

בראייה לעתיד, על צה"ל להתייחס למלחמות התשה בשני מישורים: הראשון הוא לנסות להימנע

מהן ככל האפשר. יש היגיון רב בדבריו של בן-גוריון שגרס שעל ישראל להעדיף לנהל מלחמות קצרות, ולבנות את כוחה בין לבין. בניין כוח במהלך מלחמה הוא מורכב יותר, בכל אבני בניין הכוח, ולכן עדיף לנהל אותו לא תחת אש (הגם שיש יתרונות גם בכך). אם אפשר להכריע איום ולא להיגרר למלחמה ממושכת, זוהי החלופה העדיפה.

המישור השני, במקרה שקיצור המלחמה לא צלח, הוא לעבור למצב של ניהול פעיל של מלחמת ההתשה. במצב הנוכחי המעמיד בפועל את ישראל במלחמת התשה, אם מרצון ואם לאו, על ישראל להבין שהפעלת כוח עצימה אינה מתורגמת להישגים מערכתיים שישנו את המצב האסטרטגי מיסודו. לפיכך יש להתאים את בניין הכוח לרציפות תפקודית לאורך זמן מבחינה משאבית, פיזית ונפשית (חוסן), וכן להפוך את משוואת ההתשה - לאפיין את הכלים המשמשים את האויב למטרה זו, לפרק אותם או להשתמש בהם כנגדו, וכך הזמן ואורך הנשימה יהיו לו לרועץ. כמו כן יש לפעול בערוץ הלגיטימציה, הפנימי והחיצוני, כדי לייצר אורך נשימה לפעולה ארוכה ולצדקת הדרך אל מול האויב.

בעולם שבו מלחמות התשה הן תופעה חוזרת, יש להכיר בהן לא רק ככורח, אלא כמציאות אסטרטגית המחייבת ניהול מודע ואקטיבי.

אבקש להודות לסא"ל (מיל') ד"ר עדו הכט, לפרופ' עזר גת ולד"ר אייל ברלוביץ' על התובנות שלהם בנושא.

הערות

- 1 חמאס אינה מוגבלת לעזה בלבד, ומנהלת מלחמה מול ישראל בכל החזיתות, הן הפיזיות הן התודעיות
- 2 עדו הכט דן במושג ההכרעה במסמך "מה זו הכרעה?". הוא מסכם ואומר כי לצד ההגדרה הצה"לית של המושג, יש להוסיף הבהרה האומרת כי "ההכרעה היא על ידי ביטול היכולת החומרית (הרגנו, פצענו, שבינו, הרסנו אנשים ואמצעים) ו/או על-ידי ביטול הרצון" (עמ' 4) אמ"ץ-תוה"ד (2025). מילון מונחי צה"ל [טיוטה]
- 3 BARTHOLOMEES, J. B., JR. (2010). THE ISSUE OF ATTRITION. THE US ARMY WAR COLLEGE QUARTERLY: PARAMETERS, 40(1), 10–13
- 4 הרכבי, י' (1999). מלחמה ואסטרטגיה. מערכות, עמ' 435
- 5 הרכבי (1999), עמ' 435
- 6 הרכבי מאפיין שני סוגי ניצחון: דרך הכרעה או התשה, או דרך אי-הפסד – אותו הוא מכנה "מניעת ניצחון" (VICTORY DENIAL) – שבה היריב מבין שאין תכלית להמשך הלחימה מצידו, שכן לא משנה מה יעשה, הצד השני לא ייכנע. זהו הרעיון העומד בבסיסו של "קיר הברזל". ראו: הרכבי (1999), עמ' 433–434; טרן, ג' (2003). דברי פתיחה. בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל – בחירה או כורח? (עיונים בביטחון לאומי, כרך 4, עמ' 9). המכללה לביטחון לאומי; קובר, א' (2003). ההתשה במלחמות המודרניות והפוסט-מודרניות. בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל – בחירה או כורח? (עיונים בביטחון לאומי, כרך 4, עמ' 17). המכללה לביטחון לאומי
- 7 טרן, "דברי פתיחה", עמ' 10
- 8 הכט, ע' (2002). מנגנוני הבסה: כיצד מנצחים מלחמות, עמ' 385
- 9 Fox, A. C. (2025). A THEORY OF ATTRITION. THE RUSI JOURNAL, 170(6–7), 38–39;
- 10 Fox, A. C. (2024). ON ATTRITION: AN ONTOLOGY FOR WARFARE. MILITARY REVIEW, 52–53; בן-דור, ג' (2003). אסטרטגיית ההתשה בתפיסת הביטחון הישראלית. בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל – בחירה או כורח? (עיונים בביטחון לאומי, כרך 4, עמ' 75). המכללה לביטחון לאומי
- 11 S IN A NAME? THE DEVELOPMENT OF'Fox (2025), p. 40; FOLEY, R. T. (2006). WHAT STRATEGIES OF ATTRITION ON THE WESTERN FRONT, 1914–1918. THE HISTORIAN, 68(4), 722
- 12 FOLEY (2006), pp. 726–727
- 13 הכט (2002), עמ' 4–5
- 14 הכט (2002), עמ' 7
- 15 גישת ההכרעה – גישה מטכ"לית שבה צה"ל חותר להכרעה שתתבטא בחוסר יכולת או בחוסר רצון של האויב לפעול נגדנו ובחוסר יכולתו להגן על עצמו, כדי להביא לשינוי יסודי במצב האסטרטגי (שינוי לטובת כוחותינו במאזני הכוחות, פגיעה ביכולות ובהתעצמות האויב, הרתעה). גישת ההכרעה היא המצפן העיקרי לתהליכי בניין הכוח של צה"ל. השמדה (DESTRUCTION) – פגיעה פיזית וגרימת נזק לכוח או למטרה בשיעור המבטל את כושר פעולתם לחלוטין, או בשיעור ששיקום כושר זה מחייב השקעה הדומה או הזזה להשקעה הנדרשת לשם בנייתה מחדש [...]. הכרעה (OPERATIONAL DECISION) – שבירת כוח ההתנגדות של האויב לפעול ביעילות נגדנו על ידי יצירת מצב שמתקיימים בו (להערכת המחליט) התנאים להשגת המשימה שנקבעה. מצב ההכרעה ניכר כרגיל בכך שהאויב איבד את יכולתו לפעול נגדנו ביעילות

- 16 פרידמן, י' (2017). אכיפה – היגיון פעולה נוסף לאסטרטגיית צה"ל. מרכז דדו, עמ' 17–18
- 17 פרידמן (2017), עמ' 17–18
- 18 NEELY, T. (2016). ATTRITIONAL WAR: THE NEGLECTED PHASE OF MODERN WARFARE. ARMY UNIVERSITY PRESS, 1–2; KOBER, A. (2005). FROM BLITZKRIEG TO ATTRITION: S ATTRITION STRATEGY AND STAYING POWER. SMALL WARS & INSURGENCIES, ISRAEL 16(2), 221–222
- 19 WEISSMANN, M. (2023). URBAN WARFARE: CHALLENGES OF MILITARY OPERATIONS S BATTLEFIELD. IN ADVANCED LAND WARFARE (PP. 133, 146). 'ON TOMORROW OXFORD UNIVERSITY PRESS
- 20 קובר (2003), עמ' 20–22
- 21 PETERS, R. (2011). IN PRAISE OF ATTRITION. THE US ARMY WAR COLLEGE QUARTERLY: PARAMETERS, 41(4), 32; WEISSMANN (2023), PP. 148–151
- 22 יכולת – אפשרות, כוח או בישרון לעשות (האקדמיה ללשון העברית)
- 23 DUPUY, T. N., ET AL. (1986). HANDBOOK ON GROUND FORCES ATTRITION IN MODERN WARFARE (PP. 62–64). THE HISTORICAL EVALUATION AND RESEARCH ORGANIZATION
- 24 DUPUY ET AL. (1986), PP. 67–69
- 25 הרכבי (1999), עמ' 434
- 26 FOX (2025), PP. 51–52
- 27 NEELY (2016), PP. 9–10
- 28 S STRATEGY OF'NEELY (2016), P. 8; GADY, F.-S., & KOFMAN, M. (2023). UKRAINE ATTRITION. SURVIVAL, 65(2), 8–9; FRENCH, D. (1998). THE MEANING OF ATTRITION, 1914–1916. THE ENGLISH HISTORICAL REVIEW, 103(407), 387–389
- 29 TAMARI, D. (2020). THE WAR OF ATTRITION: THREE WARS, ONE STORY. STRATEGIC ASSESSMENT, 23(1), 60
- 30 KHALIDI, A. S. (1973). THE WAR OF ATTRITION. JOURNAL OF PALESTINE STUDIES, 3(1), 61
- 31 TAMARI (2020), PP. 62–63
- 32 BARTHOLOMEES (2010), PP. 14–15
- 33 קובר (2003), עמ' 22
- 34 שיפטן, ד' (2003). יובל שנים של מלחמות התשה – הלקח המצטבר של הניסיון הישראלי. בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל – בחירה או כורח? (עיונים בביטחון לאומי, כרך 4, עמ' 33). המכללה לביטחון לאומי
- 35 קובר (2003), עמ' 18–19
- 36 קובר (2003), עמ' 18–19
- 37 הרכבי (1999), עמ' 435–436; פרידמן (2017), עמ' 17–18
- 38 BARTHOLOMEES (2010), PP. 15–16
- 39 BARTHOLOMEES (2010), PP. 16–17
- 40 שיפטן (2003), עמ' 26
- 41 קובר (2003), עמ' 17
- 42 שיפטן (2003), עמ' 46
- 43 שיפטן (2003), עמ' 51
- 44 שיפטן (2003), עמ' 52
- 45 הרכבי (1999), עמ' 435–436

- 46 VERSHININ, A. (2024). THE ATTRITIONAL ART OF WAR: LESSONS FROM THE RUSSIAN WAR ON UKRAINE. THE RUSI JOURNAL, 4–5
- 47 שיפטן (2003), עמ' 35, 40; בן-דור (2003), עמ' 77
- 48 שיפטן (2003), עמ' 41–42; בן-דור (2003), עמ' 77
- 49 שיפטן (2003), עמ' 41–42
- 50 PETERS (2011), PP. 26–28, 31
- 51 KOBER (2005), PP. 219–220, 224–225
- 52 KOBER (2005), PP. 234–235
- 53 (KOBER (2005), PP. 234–235; DUPUY ET AL. (1986
- 54 בן-גוריון מזכיר זאת בחלק מכתביו, אף שקיצור משך הלחימה או הכרעה מהירה תופסים מקום זניח יחסית לשאר העקרונות שבהם הוא עוסק. אפשר למצוא זאת בטקסט הנושא את הכותרת "התגוננותנו" מ-18 ביוני 1947: "תכנית התגוננותנו צריכה להיות מכוונת לא רק לנצחון על האויב – אלא לנצחון מהיר במינימום של קרבנות מצדנו [...]"; וכן בפקודת אג"ם/מבצעים, תכנון הלחימה (אופרטיבי) 2, באוקטובר 1952, א"צ 298/488/55: "משימות צה"ל: 1. שמירת קיום וגבולות המדינה בפני תוקפן. 2. שיפור גבולות המדינה תוך חתירה לקיצור משך הלחימה". ראש הממשלה נתניהו כתב זאת בנוסח דומה בטיוטה של "דוקטרינת הביטחון של ראש הממשלה, טיוטה מספר 3" שנוסחה בשנת 2018 והובאה לידיעת הציבור בשנת 2023: "צה"ל יכריע את הכוח הצבאי של האויב באופן חד משמעי ובמהירות [...]"
- 55 היעדים מפורטים על בסיס מה שפורסם בתקשורת בלבד, ואינם מתייחסים ליעדים המבצעיים המוגדרים בתוך צה"ל
- 56 כהן, ג' (2023, 16 באוקטובר). מסמך מטרות המלחמה נחשף. כאן חדשות. יש לציין כי המטרות המופיעות כאן אינן מטרות המלחמה כפי שהגדיר אותן הקבינט בתחילת המלחמה, ב-8 באוקטובר 2023 ואחר כך ב-16 באוקטובר, זאת משום שלא פורסמו בשום מקור גלוי. מטרות המלחמה הכתובות שאושרו על ידי הקבינט מכילות ניסוחים והישגים אחרים שמפאת סיווג לא ניתן להעלותם כאן, ולכן האמור במסמך זה מתבסס על פרסומים גלויים של מסמכים שהוצגו בתקשורת ועל פרסומים מאוחרים מהאתר הממשלתי
- 57 משרד ראש הממשלה (2024, 17 בספטמבר). הקבינט המדיני-ביטחוני עדכן את מטרות המלחמה: השבת תושבי הצפון לבתיהם בבטחה
- 58 היעדים השתנו והותאמו תוך כדי מלחמה. חלק מהיעדים המוצגים כאן לא היו בתחילת המלחמה
- 59 משרד ראש הממשלה (2025, 14 באוגוסט). ראש הממשלה: "קבענו בקבינט חמישה עקרונות לסיום המלחמה"
- 60 ולכן אין התייחסות אליהן במאמר זה